

Aligning Disability principles with practice in pandemic crisis: redefining the problem(s)- recasting Solution(s) to support disabled students ALDiSo (4958)

MS2 Systematic review of existing strategies

Task 3.1 Desk research at national level. Systematic review of the relevant data and scientific literature at national level.

[Type here]

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

1. Εισαγωγή
2. Μεθοδολογία
  - 2.1. Σκοπός και Ερευνητικό Ερώτημα
  - 2.2. Κριτήρια επιλεξιμότητας μελετών
3. Αποτελέσματα
  - 3.1. Επιστημονικές δημοσιεύσεις σε εθνικό επίπεδο
    - 3.1.1. Εξ αποστάσεως εκπαίδευση (σύγχρονη & ασύγχρονη)
    - 3.1.2. Ηλεκτρονική επικοινωνία μεταξύ του σχολείου και των μαθητών ή των γονέων/κηδεμόνων τους
    - 3.1.3. Διατήρηση των ειδικών σχολείων ανοικτών κατά τη διάρκεια της πανδημίας
    - 3.1.4. Εφαρμογή εκπαιδευτικών προγραμμάτων στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση
    - 3.1.5. Γονεϊκή εμπλοκή
4. Πίνακας συμπεριλαμβανομένων επιστημονικών δημοσιεύσεων σε εθνικό επίπεδο
5. Επίλογος
6. Βιβλιογραφία

[Type here]

1. Εισαγωγή

Στις αρχές του 2020 η παγκόσμια κοινότητα βίωσε μια πρωτόγνωρη συνθήκη εξαιτίας της πανδημίας που προκάλεσε η νόσος Covid-19. Οι συνέπειες αυτής της νέας κατάστασης επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό σχεδόν κάθε πτυχή της ανθρώπινης ζωής και καθημερινότητας. Στη χώρα μας, προκειμένου να περιοριστεί η εξάπλωση του ιού Covid-19 επιβλήθηκε γενικό lockdown τον Μάρτιο του 2020. Όσον αφορά στα εκπαιδευτικά ιδρύματα της χώρας, για λόγους προστασίας της δημόσιας υγείας αποφασίστηκε η αναστολή λειτουργίας όλων των εκπαιδευτικών πλαισίων της χώρας. Η πρωτόγνωρη αυτή κατάσταση επηρέασε σημαντικά την εκπαιδευτική διαδικασία που για πρώτη φορά στην ιστορία μετατράπηκε στη μεγαλύτερη διαδικτυακή εκπαιδευτική πρακτική. Κρίθηκε, λοιπόν, αναγκαία η αναδιαμόρφωση της εκπαίδευσης στην Ελλάδα, που για πρώτη φορά στην ιστορία της έλαβε χώρα εξολοκλήρου χωρίς τη φυσική παρουσία εκπαιδευτικών και μαθητών/τριών στα σχολεία.

Η ειδική αγωγή κλήθηκε και εκείνη, με τη σειρά της, να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες λειτουργίας. Συγκεκριμένα, διάφορες έρευνες (Colizzi et al., 2020; Toseeb et al., 2020) ανέδειξαν τη σημασία της υποστήριξης που προσέφερε η εκπαιδευτική κοινότητα στα παιδιά με αναπηρίες και στις οικογένειές τους κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Άλλωστε σύμφωνα και με τη UNICEF (2020) τα άτομα με αναπηρίες διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο μόλυνσης από τη νόσο Covid-19 για διάφορους λόγους, ένας εκ των οποίων είναι και τα γνωστικά ελλείμματα που συνήθως χαρακτηρίζουν τα άτομα αυτά με συνέπεια να περιορίζουν την κατανόηση σημαντικών πληροφοριών πρόληψης (Burhaein et al., 2020).

Κατά συνέπεια και με βάση το ιδιαίτερο προφίλ των μαθητών με αναπηρίες κρίνεται πολύ σημαντικό να εντοπιστούν οι στρατηγικές που χρησιμοποιήθηκαν στην Ελλάδα προκειμένου τόσο οι εκπαιδευτικοί όσο και οι λοιποί επαγγελματίες να ανταποκριθούν στις ανάγκες των μαθητών κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Το κλείσιμο των ειδικών σχολείων, έστω και για μόνο δύο μήνες στην αρχή της πανδημίας, επηρέασε την ψυχική υγεία τόσο των παιδιών με αναπηρίες όσο και των οικογενειών τους και, ενώ, οι επιπτώσεις της πανδημίας Covid-19 σε διαφορετικούς πληθυσμούς έχουν μελετηθεί παγκοσμίως, ακόμα η έρευνα υστερεί στη χαρτογράφηση των επιπτώσεων αλλά κυρίως, των στρατηγικών και των μέτρων που ελήφθησαν προκειμένου να υποστηρίξουν τα παιδιά με αναπηρίες (Korpa et al., 2021).

2. Μεθοδολογία

2.1. Σκοπός και Ερευνητικό Ερώτημα

Ο βασικός σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να εντοπίσει και να χαρτογραφήσει τις εμπειρικές στρατηγικές, υποστηρικτικές υπηρεσίες, εκπαιδευτικά προγράμματα, πολιτικές και πρακτικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν για να ανταποκριθούν στις ψυχοκοινωνικές και εκπαιδευτικές ανάγκες των Ελλήνων μαθητών με αναπηρίες κατά τη διάρκεια της πανδημίας Covid-19 σε εκπαιδευτικά πλαίσια. Ακόμα, προσπαθήσαμε να εντοπίσουμε ποιες ομάδες ενδιαφερόμενων χρησιμοποίησαν τις προαναφερθείσες στρατηγικές, υποστηρικτικές υπηρεσίες, κ.τ.λ. και, ταυτόχρονα, να περιγράψουμε τα αναφερθέντα αποτελέσματα.

[Type here]

Επομένως, το ερευνητικό ερώτημα που υποστήριξε τη μελέτη μας ήταν: «τι αναφέρει η βιβλιογραφία σχετικά με τις στρατηγικές, τις υποστηρικτικές υπηρεσίες, τα εκπαιδευτικά προγράμματα, τις πολιτικές και τις πρακτικές που χρησιμοποιήθηκαν στην Ελλάδα προκειμένου να καλυφθούν οι ψυχο-κοινωνικές και εκπαιδευτικές ανάγκες των μαθητών με αναπηρίες κατά την πανδημία Covid-19;».

Για να δοθεί απάντηση στο παραπάνω ερευνητικό ερώτημα πραγματοποιήθηκε συστηματική ανασκόπηση της βιβλιογραφίας προκειμένου να εντοπιστούν οι μελέτες που σχετίζονται με στρατηγικές, υποστηρικτικές υπηρεσίες, εκπαιδευτικά προγράμματα, πόρους και πρακτικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν στην Ελλάδα για να καλυφθούν οι ψυχο-κοινωνικές και εκπαιδευτικές ανάγκες των μαθητών με αναπηρίες και των οικογενειών τους κατά την πανδημία του Covid-19. Η συστηματική ανασκόπηση της βιβλιογραφίας ακολουθεί μία αυστηρά δομημένη διαδικασία στη συγκέντρωση, την αξιολόγηση και τη σύνθεση της σχετικής με το ερευνητικό ερώτημα βιβλιογραφίας (Mertens, 2005).

Η αναζήτηση έγινε στις ακόλουθες ηλεκτρονικές βάσεις δεδομένων: JSTOR, PsycINFO, Scopus, Proquest, Education Resource Information Center (ERIC) και web of science-core collection. Αναζητήθηκαν εμπειρικές μελέτες από το 2019 μέχρι πρόσφατα (2022) (Βλ. Πίνακας 1). Ακόμα, πραγματοποιήθηκε αναζήτηση σε έντυπα και ηλεκτρονικά ελληνικά περιοδικά (π.χ., Μέντορας, Παιδαγωγική Επιθεώρηση, Ψυχολογία, Ελληνικό Περιοδικό Ψυχολογίας, Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Παιδαγωγικός Λόγος, Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στην Εκπαίδευση, Open Education / The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology, Dialogoi-Theory & Practice in Education, Ερευνώντας τον Κόσμο του Παιδιού, Journal of Research in Education and Training, Έρευνα στην Εκπαίδευση, Open Schools Journal for open science, Preschool and Primary Education, Επιστήμες της Αγωγής, Θέματα Επιστημών Αγωγής, Κοινωνικές Επιστήμες και Θέματα Ειδικής Αγωγής).

Οι όροι που χρησιμοποιήθηκαν για την αναζήτηση στις ηλεκτρονικές βάσεις δεδομένων ήταν οι ακόλουθοι: *Covid-19, coronavirus, cov-19, distance learning, quarantine, lockdown and pandemic*. Οι παραπάνω όροι συνδυάζονταν κάθε φορά με τους εξής όρους *educational strategies, inclusive strategies, inclusive policies, educational support services, educational programs, policies, measures, special education, education system, schools, mainstream schools, mainstream education, special schools, inclusive schools, primary education, secondary education, students with disabilities, disabled students, students with special educational needs, disability, και special educational needs*. Κάθε δυάδα που προέκυπτε από το συνδυασμό των παραπάνω όρων συνδυαζόταν με τον όρο *Greece*. Μία ενδεικτική αναζήτηση ήταν η εξής: *Greece AND Covid-19 AND strategies* (βλ. Πίνακας 1).

Στην αρχή της αναζήτησης στις βάσεις δεδομένων κάθε αποτέλεσμα αξιολογούταν με βάση τον τίτλο του και την περίληψή του εάν είναι κατάλληλο για τη συγκεκριμένη ανασκόπηση της βιβλιογραφίας. Το επόμενο βήμα περιλάμβανε την πλήρη ανάγνωση όλου του κειμένου του άρθρου για να δούμε εάν πληρούνται ένα προς ένα τα κριτήρια επιλεξιμότητας που είχαμε θέσει.

[Type here]

Πίνακας 1. Βάσεις δεδομένων & όροι αναζήτησης

Βάση δεδομένων	Όροι αναζήτησης που χρησιμοποιήθηκαν
JSTOR	<p>Greece AND Covid-19 AND disability; Greece AND Covid-19 AND special education; Greece AND Covid-19 AND inclusive education; Greece AND Covid-19 AND mainstream education; Greece AND Covid-19 AND students with disabilities; Greece AND Covid-19 AND disabled students; Greece AND Covid-19 AND students with special educational needs; Greece AND Covid-19 AND special educational strategies; Greece AND Covid-19 AND special education support; Greece AND Covid-19 AND special education measures; Greece AND Covid-19 AND special education policies; Greece AND Covid-19 AND special education services; Greece AND Covid-19 AND educational strategies; Greece AND Covid-19 AND educational support; Greece AND Covid-19 AND educational measures; Greece AND Covid-19 AND educational policies; Greece AND Covid-19 AND educational services; Greece AND Covid-19 AND inclusive education strategies; Greece AND Covid-19 AND inclusive education support; Greece AND Covid-19 AND inclusive education measures; Greece AND Covid-19 AND inclusive education policies; Greece AND Covid-19 AND inclusive education services; Greece AND Covid-19 AND educational support services; Greece AND Covid-19 AND educational programs; Greece AND Covid-19 AND education system; Greece AND Covid-19 AND schools; Greece AND Covid-19 AND mainstream schools; Greece AND Covid-19 AND mainstream education; Greece AND Covid-19 AND special schools; Greece AND Covid-19 AND inclusive schools; Greece AND Covid-19 AND primary education; Greece AND Covid-19 AND secondary education; Greece AND Covid-19 AND special educational needs; Greece AND Covid-19 AND education</p> <p>Greece AND Cov-19 AND disability; Greece AND Cov-19 AND special education; Greece AND Cov-19 AND inclusive education; Greece AND Cov-19 AND mainstream education; Greece AND Cov-19 AND students with disabilities; Greece AND Cov-19 AND disabled students; Greece AND Cov-19 AND students with special educational needs; Greece AND Cov-19 AND special educational strategies; Greece AND Cov-19 AND special education support; Greece AND Cov-19 AND special education measures; Greece AND Cov-19 AND special education policies; Greece AND Cov-19 AND special education services; Greece AND Cov-19 AND educational strategies; Greece AND Cov-19 AND educational support; Greece AND Cov-19 AND educational measures; Greece AND Cov-19 AND educational policies; Greece AND Cov-19 AND educational services; Greece AND Cov-19 AND inclusive education strategies; Greece AND Cov-19 AND inclusive education support; Greece AND Cov-19 AND inclusive education measures; Greece AND Cov-19 AND inclusive education policies; Greece AND Cov-19 AND inclusive education services; Greece AND Cov-19 AND educational support services; Greece AND Cov-19 AND educational programs; Greece AND Cov-19 AND education system; Greece AND Cov-19 AND schools; Greece AND Cov-19 AND mainstream schools; Greece AND Cov-19 AND mainstream education; Greece AND Cov-19 AND special schools; Greece AND Cov-19 AND inclusive schools; Greece AND Cov-19 AND primary education; Greece AND Cov-19 AND secondary education; Greece AND Cov-19 AND special educational needs; Greece AND Cov-19 AND education</p> <p>Greece AND Coronavirus AND disability; Greece AND Coronavirus AND special education; Greece AND Coronavirus AND inclusive education; Greece AND Coronavirus AND mainstream education; Greece AND Coronavirus AND students with disabilities; Greece AND Coronavirus AND disabled students; Greece AND Coronavirus AND students with special educational needs; Greece AND Coronavirus AND special educational strategies; Greece AND Coronavirus AND special education support;</p>

[Type here]

Greece AND Coronavirus AND special education measures; Greece AND Coronavirus AND special education policies; Greece AND Coronavirus AND special education services; Greece AND Coronavirus AND educational strategies; Greece AND Coronavirus AND educational support; Greece AND Coronavirus AND educational measures; Greece AND Coronavirus AND educational policies; Greece AND Coronavirus AND educational services; Greece AND Coronavirus AND inclusive education strategies; Greece AND Coronavirus AND inclusive education support; Greece AND Coronavirus AND inclusive education measures; Greece AND Coronavirus AND inclusive education policies; Greece AND Coronavirus AND inclusive education services; Greece AND Coronavirus AND educational support services; Greece AND Coronavirus AND educational programs; Greece AND Coronavirus AND education system; Greece AND Coronavirus AND schools; Greece AND Coronavirus AND mainstream schools; Greece AND Coronavirus AND mainstream education; Greece AND Coronavirus AND special schools; Greece AND Coronavirus AND inclusive schools; Greece AND Coronavirus AND primary education; Greece AND Coronavirus AND secondary education; Greece AND Coronavirus AND special educational needs; Greece AND Coronavirus AND education

Greece AND Distance learning AND disability; Greece AND Distance learning AND special education; Greece AND Distance learning AND inclusive education; Greece AND Distance learning AND mainstream education; Greece AND Distance learning AND students with disabilities; Greece AND Distance learning AND disabled students; Greece AND Distance learning AND students with special educational needs; Greece AND Distance learning AND special educational strategies; Greece AND Distance learning AND special education support; Greece AND Distance learning AND special education measures; Greece AND Distance learning AND special education policies; Greece AND Distance learning AND special education services; Greece AND Distance learning AND educational strategies; Greece AND Distance learning AND educational support; Greece AND Distance learning AND educational measures; Greece AND Distance learning AND educational policies; Greece AND Distance learning AND educational services; Greece AND Distance learning AND inclusive education strategies; Greece AND Distance learning AND inclusive education support; Greece AND Distance learning AND inclusive education measures; Greece AND Distance learning AND inclusive education policies; Greece AND Distance learning AND inclusive education services; Greece AND Distance learning AND educational support services; Greece AND Distance learning AND educational programs; Greece AND Distance learning AND education system; Greece AND Distance learning AND schools; Greece AND Distance learning AND mainstream schools; Greece AND Distance learning AND mainstream education; Greece AND Distance learning AND special schools; Greece AND Distance learning AND inclusive schools; Greece AND Distance learning AND primary education; Greece AND Distance learning AND secondary education; Greece AND Distance learning AND special educational needs; Greece AND distance learning AND education

Greece AND Quarantine AND disability; Greece AND Quarantine AND special education; Greece AND Quarantine AND inclusive education; Greece AND Quarantine AND mainstream education; Greece AND Quarantine AND students with disabilities; Greece AND Quarantine AND disabled students; Greece AND Quarantine AND students with special educational needs; Greece AND Quarantine AND special educational strategies; Greece AND Quarantine AND special education support; Greece AND Quarantine AND special education measures; Greece AND Quarantine AND special education policies; Greece AND Quarantine AND special education services; Greece AND Quarantine AND educational strategies; Greece AND

[Type here]

Quarantine AND educational support; Greece AND Quarantine AND educational measures; Greece AND Quarantine AND educational policies; Greece AND Quarantine AND educational services; Greece AND Quarantine AND inclusive education strategies; Greece AND Quarantine AND inclusive education support; Greece AND Quarantine AND inclusive education measures; Greece AND Quarantine AND inclusive education policies; Greece AND Quarantine AND inclusive education services; Greece AND Quarantine AND educational support services; Greece AND Quarantine AND educational programs; Greece AND Quarantine AND education system; Greece AND Quarantine AND schools; Greece AND Quarantine AND mainstream schools; Greece AND Quarantine AND mainstream education; Greece AND Quarantine AND special schools; Greece AND Quarantine AND inclusive schools; Greece AND Quarantine AND primary education; Greece AND Quarantine AND secondary education; Greece AND Quarantine AND special educational needs; Greece AND quarantine AND education

Greece AND Lockdown AND disability; Greece AND Lockdown AND special education; Greece AND Lockdown AND inclusive education; Greece AND Lockdown AND mainstream education; Greece AND Lockdown AND students with disabilities; Greece AND Lockdown AND disabled students; Greece AND Lockdown AND students with special educational needs; Greece AND Lockdown AND special educational strategies; Greece AND Lockdown AND special education support; Greece AND Lockdown AND special education measures; Greece AND Lockdown AND special education policies; Greece AND Lockdown AND special education services; Greece AND Lockdown AND educational strategies; Greece AND Lockdown AND educational support; Greece AND Lockdown AND educational measures; Greece AND Lockdown AND educational policies; Greece AND Lockdown AND educational services; Greece AND Lockdown AND inclusive education strategies; Greece AND Lockdown AND inclusive education support; Greece AND Lockdown AND inclusive education measures; Greece AND Lockdown AND inclusive education policies; Greece AND Lockdown AND inclusive education services; Greece AND Lockdown AND educational support services; Greece AND Lockdown AND educational programs; Greece AND Lockdown AND education system; Greece AND Lockdown AND schools; Greece AND Lockdown AND mainstream schools; Greece AND Lockdown AND mainstream education; Greece AND Lockdown AND special schools; Greece AND Lockdown AND inclusive schools; Greece AND Lockdown AND primary education; Greece AND Lockdown AND secondary education; Greece AND Lockdown AND special educational needs; Greece AND lockdown AND education

Greece AND Pandemic AND disability; Greece AND Pandemic AND special education; Greece AND Pandemic AND inclusive education; Greece AND Pandemic AND mainstream education; Greece AND Pandemic AND students with disabilities; Greece AND Pandemic AND disabled students; Greece AND Pandemic AND students with special educational needs; Greece AND Pandemic AND special educational strategies; Greece AND Pandemic AND special education support; Greece AND Pandemic AND special education measures; Greece AND Pandemic AND special education policies; Greece AND Pandemic AND special education services; Greece AND Pandemic AND educational strategies; Greece AND Pandemic AND educational support; Greece AND Pandemic AND educational measures; Greece AND Pandemic AND educational policies; Greece AND Pandemic AND educational services; Greece AND Pandemic AND inclusive education strategies; Greece AND Pandemic AND inclusive education support; Greece AND Pandemic AND inclusive education measures; Greece AND Pandemic AND inclusive education policies; Greece AND Pandemic AND inclusive education services; Greece AND Pandemic AND educational support services;

[Type here]

	Greece AND Pandemic AND educational programs; Greece AND Pandemic AND education system; Greece AND Pandemic AND schools; Greece AND Pandemic AND mainstream schools; Greece AND Pandemic AND mainstream education; Greece AND Pandemic AND special schools; Greece AND Pandemic AND inclusive schools; Greece AND Pandemic AND primary education; Greece AND Pandemic AND secondary education; Greece AND Pandemic AND special educational needs; Greece AND pandemic AND education
PsycINFO	Όπως παραπάνω
Scopus	Όπως παραπάνω
Proquest	Όπως παραπάνω
Education Resource Information Center (ERIC)	Όπως παραπάνω
Web of science (core collection)	Όπως παραπάνω

[Type here]

2.2. Κριτήρια επιλεξιμότητας των μελετών

Για την επιλογή των σχετικών επιστημονικών δημοσιεύσεων στη συγκεκριμένη ανασκόπηση, κάθε μελέτη θα πρέπει να πληροί τα ακόλουθα κριτήρια:

1. Εμπειρική μελέτη ή μελέτη αντιλήψεων
2. Να είναι δημοσιευμένη στα αγγλικά ή στα ελληνικά σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά με σύστημα κριτών μεταξύ 2019 έως τώρα (2022)
3. Να μελετούν στρατηγικές, πρακτικές και υπηρεσίες που χρησιμοποιήθηκαν σε εκπαιδευτικά περιβάλλοντα για να καλυφθούν οι ανάγκες των μαθητών με αναπηρίες κατά τη διάρκεια της πανδημίας Covid-19
4. Να αφορούν αποκλειστικά το ελληνικό εκπαιδευτικό πλαίσιο
5. Να περιλαμβάνουν μαθητές με αναπηρίες ή/και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες στο δείγμα τους ή ανθρώπους που εργάζονται μαζί με μαθητές με αναπηρίες ή γονείς/κηδεμόνες μαθητών με αναπηρίες

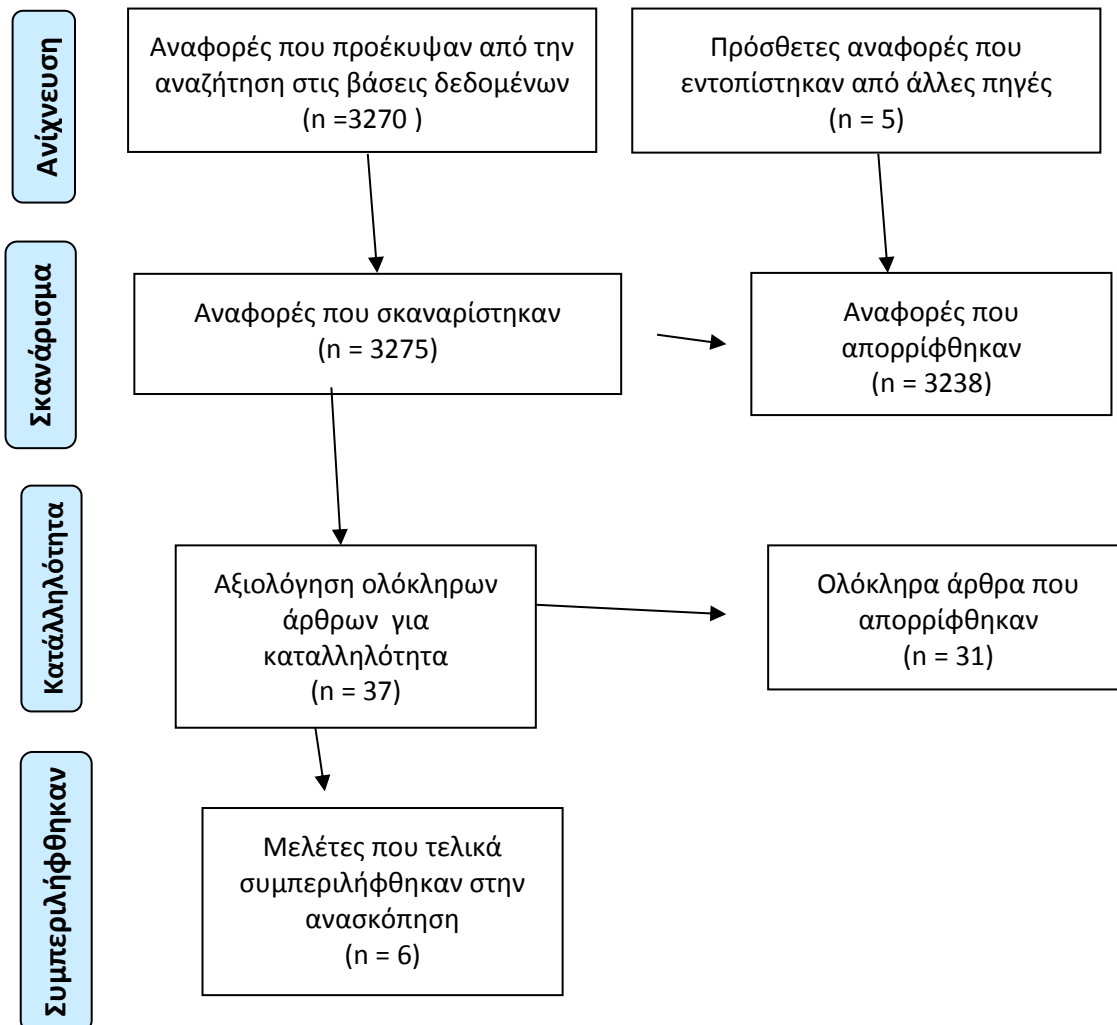
Επομένως απορρίφθηκαν:

1. Διπλότυπες μελέτες (π.χ., μελέτες που εμφανίστηκαν σε δύο ή περισσότερες βάσεις αναζήτησης δεδομένων)
2. Μελέτες που αναφέρονταν σε στρατηγικές που χρησιμοποιήθηκαν για να ανταποκριθούν σε ανάγκες μαθητών μικρότερων σε ηλικία των 5 ετών και μεγαλύτερων των 18 ετών
3. Μελέτες που αναφέρονταν σε άλλες χώρες, εκτός της Ελλάδας

Η αρχική αναζήτηση έδωσε 37 άρθρα που κρίθηκαν κατάλληλα για τους σκοπούς της συγκεκριμένης έρευνας διαβάζοντας τον τίτλο και την περίληψή τους. Στη συνέχεια, η κάθε μελέτη διαβάστηκε στο σύνολό της και τελικά πληρούσαν τα προαναφερθέντα κριτήρια για να συμπεριληφθούν στην παρούσα αναφορά 6 μελέτες.

[Type here]

Διάγραμμα 1. Διάγραμμα ροής της συστηματικής ανασκόπησης

3. Αποτελέσματα

3.1. Επιστημονικές δημοσιεύσεις σε εθνικό επίπεδο

1. Εξ αποστάσεως εκπαίδευση (σύγχρονη & ασύγχρονη)

Η εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση (εξΑΣΕ) δεν αποτελεί ένα σύγχρονο δημιούργημα, αλλά ξεκίνησε στα τέλη του 19ου – αρχές του 20ου αιώνα για να καλύψει τις εκπαιδευτικές ανάγκες των μαθητών οι οποίοι δε θα μπορούσαν να παρακολουθούν τα σχολικά τους μαθήματα με φυσική παρουσία (Βασάλα, 2005). Η αναστολή της λειτουργίας των σχολείων για την αντιμετώπιση της πανδημίας Covid-19 έθεσε τις σχολικές μονάδες στην ανάγκη να αντιμετωπίσουν σημαντικές προκλήσεις προκειμένου να συνεχίσουν τη λειτουργία τους. Στη νέα αυτή συνθήκη, η εξ αποστάσεως εκπαίδευση αξιοποιήθηκε προκειμένου να συνεχιστεί η εκπαιδευτική διαδικασία σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης. Ο Λιοναράκης (2001) επιχειρεί να νοηματοδοτήσει την εξ αποστάσεως εκπαίδευση ως «επισφράγιση μιας πολύχρονης πορείας εκπαιδευτικής πρακτικής, (η οποία) καθιέρωσε και θεσμοθέτησε τη δυνατότητα φυσικής απουσίας του διδάσκοντα από το σχολείο και

[Type here]

οποιοδήποτε εκπαιδευτικό οργανισμό και τη σταδιακή παραγωγή ειδικά σχεδιασμένων διδακτικών εγχειριδίων» (σελ. 2). Κάποια χρόνια αργότερα οι Σοφός, Κώστας και Παράσχου (2015, σελ. 22) ορίζουν την εξ αποστάσεως εκπαίδευση ως «η εκπαίδευση η οποία παρέχεται μέσω εκπαιδευτικού υλικού, όπως άρθρα, εκπαιδευτικοί οδηγοί και συμπληρωματικό υλικό, και ο εκπαιδευτής και ο εκπαιδευόμενος χωρίζονται χώρο- (και/ή) χρονικά. Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση ποικίλει σε μεγάλο βαθμό ως προς τον τρόπο εφαρμογής της και εκτείνεται από τις κλασικές σπουδές δι' αλληλογραφίας ως τη συνεργατική, μέσω διαδικτύου ενεργοποιούμενη πολυμεσική εκπαίδευση. Άλλα βασικά χαρακτηριστικά της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης είναι η απόσταση εκπαιδευτικού και εκπαιδευομένου, η χρήση τεχνικών μέσων, η διασφάλιση αμφίδρομης επικοινωνίας, η δυνατότητα συναντήσεων, καθώς και το γεγονός ότι πρόκειται για μια βιομηχανοποιημένη μορφή εκπαίδευσης (Γεωργουλάκου & Κώστας, 2022). Εν κατακλείδι, αυτή η απρόοπτη εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης λόγω των έκτακτων και ιδιαίτερων αυτών αναγκών, σε συνδυασμό με την καθολική εφαρμογή της χωρίς προηγούμενη εμπειρία, χωρίς ιδιαίτερη προετοιμασία, επιμόρφωση αλλά και με ελλιπείς υλικοτεχνικές υποδομές έφερε στο προσκήνιο τον καινούριο όρο «έκτακτη απομακρυσμένη διδασκαλία» – “emergency remote teaching” (Ιωακειμίδου et al., 2021; Hodges, Moore, Lockee, Trust, & Bond, 2020).

Η έρευνα των Γεωργουλάκου και Κώστα (2022) διερεύνησε τις απόψεις 106 εκπαιδευτικών δευτεροβάθμιας γενικής και ειδικής εκπαίδευσης στη Θεσσαλονίκη σχετικά με τα εμπόδια τα οποία αντιμετώπισαν κατά την εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης την περίοδο της πανδημίας μέσω της χορήγησης ενός ηλεκτρονικού ερωτηματολογίου. Σύμφωνα με τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στην έρευνα, το 58,5% δήλωσε πως η επείγουσα απομακρυσμένη διδασκαλία που εφαρμόστηκε ήταν συνδυασμός σύγχρονης και ασύγχρονης εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και το 91,5% δήλωσε πως έγινε χρήση των προτεινόμενων από το ΥΠΑΙΘ πλατφορμών τηλεεκπαίδευσης. Αξίζει να αναφερθεί σε αυτό το σημείο πως ένα σημαντικό ποσοστό των συμμετεχόντων εκπαιδευτικών (37,7%) δήλωσαν πως συμβουλευτήκαν σε αρκετά μεγάλο βαθμό τις σχετικές οδηγίες ή ανακοινώσεις του ΥΠΑΙΘ σχετικά με την εφαρμογή της τηλεεκπαίδευσης και την χρήση των διαδικτυακών εργαλείων.

Στην παραπάνω έρευνα βρέθηκε, επίσης, ότι οι εκπαιδευτικοί αντιμετώπισαν σημαντικά προβλήματα όσον αφορά στη μετάβαση από τη δια ζώσης στην online διδασκαλία, στη χρήση των τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνίας, στο χρόνο που απαιτήθηκε για την προετοιμασία του υλικού και τη διδασκαλία. Επίσης, οι εκπαιδευτικοί δεν είχαν τον απαιτούμενο χρόνο να προετοιμαστούν κατάλληλα, σε συνδυασμό με τις ελλιπείς υποδομές σε επίπεδο τεχνολογίας, ενώ παράλληλα δεν είχαν την απαιτούμενη βοήθεια από την υπηρεσία τους. Επιπρόσθετα προβλήματα που κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν οι εκπαιδευτικοί σχετίζονταν με τη στήριξη που έπρεπε να παρέχουν στους μαθητές και στους γονείς/κηδεμόνες τους. Προκειμένου να αντιμετωπίσουν τα προαναφερθέντα προβλήματα που η εξ αποστάσεως εκπαίδευση έφερε στην εκπαιδευτική τους καθημερινότητα, οι συμμετέχοντες εκπαιδευτικοί απάντησαν ότι δέχθηκαν υποστήριξη πρωτίστως από το οικογενειακό τους περιβάλλον και στη συνέχεια από τους συναδέλφους τους και τη διοίκηση του σχολείου τους. Ένα ακόμα συμπέρασμα της

[Type here]

συγκεκριμένης έρευνας ήταν ότι οι εκπαιδευτικοί είχαν τις απαιτούμενες γνώσεις και δεξιότητες για να εφαρμόσουν την εξ αποστάσεως εκπαίδευση, ενώ παράλληλα δεν διαπιστώθηκαν προβλήματα συνεννόησης με τη διοίκηση του σχολείου. Ένα τελευταίο συμπέρασμα ήταν πως υπάρχουν μόνο ελάχιστες διαφορές μεταξύ των απόψεων που εξέφρασαν οι εκπαιδευτικοί γενικής και ειδικής αγωγής. Συγκεκριμένα, διαπιστώθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές σε ότι αφορά στον χαρακτήρα της επείγουσας διαδικτυακής διδασκαλίας, στα προβλήματα σχετικά με τη σταθερή πρόσβαση στο Διαδίκτυο, στα προβλήματα στη χρήση τηλεφώνων, φορητών υπολογιστών, tablet ή άλλων συσκευών για την πρόσβαση στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση, στα προβλήματα στη χρήση του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και άλλων συμπληρωματικών μέσων για την εξ αποστάσεως επικοινωνία, καθώς και στον χρόνο που αφιερώθηκε για τον έλεγχο εργασιών των μαθητών. Ενδεχομένως, όπως προτείνουν και οι ίδιοι οι συγγραφείς, αυτές οι διαφορές να οφείλονται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των παιδιών που φοιτούν στην ειδική αγωγή, αλλά και στο ότι οι καταστάσεις κρίσεων ενδεχομένως να οδηγούν σε περιορισμό, αν όχι σε καταπάτηση, των εκπαιδευτικών δικαιωμάτων των παιδιών με ειδικές ανάγκες.

Ιδιαίτερη αναφορά στη σημασία της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης γίνεται από τους γονείς παιδιών που ανήκουν στο φάσμα του αυτισμού στην έρευνα των Saliverou και των συνεργατών της (2021). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα λόγια μιας μητέρας που τονίζει πως η εξ αποστάσεως εκπαίδευση λειτούργησε βοηθητικά, καθώς το παιδί βίωνε έντονο εκφοβισμό κατά τη φυσική του παρουσία στο σχολείο. Κατά συνέπεια, σύμφωνα πάντα με τα λεγόμενα της μητέρας, το γεγονός πως ο μαθητής μπορούσε να παρακολουθεί τα μαθήματά του από την ασφάλεια του σπιτιού του δεν του δημιούργησε άγχος και εκνευρισμό. Είχε, επίσης, στη διάθεσή του περισσότερο χρόνο για να λύσει τις ασκήσεις του, γεγονός που συντελούσε στη διατήρηση της ηρεμίας του. Επίσης, το γεγονός ότι δεν είχε δίπλα του τους συμμαθητές του να του αποσπούν την προσοχή κατά τη διάρκεια του μαθήματος με φυσική παρουσία λειτούργησε θετικά στον μαθητή, ο οποίος χαιρόταν με τη συμμετοχή του στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση και μάλιστα τη θεωρούσε πολύ «cool».

Λίγο παρακάτω στην ίδια έρευνα, οι γονείς αξιολογούν την προσπάθεια και των άλλων επαγγελματιών (π.χ., λογοθεραπευτών, εργοθεραπευτών, κ.ά.) που εργάζονται με τα παιδιά με αναπηρίες να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες. Σε γενικές γραμμές, οι γονείς φάνηκε να κατανοούν την ανάγκη να διατηρηθεί η επαφή και των άλλων επαγγελματιών με το παιδί κατά τη διάρκεια των περιοριστικών μέτρων, αλλά, ταυτόχρονα, εξέφρασαν αμφιβολίες σχετικά με την αποτελεσματικότητά των παρεμβάσεων και των θεραπειών όταν λαμβάνουν χώρα εξ αποστάσεως. Συγκεκριμένα, οι γονείς ανέφεραν πως τα μεγαλύτερα σε ηλικία παιδιά που είχαν ήδη αναπτύξει έναν μεγαλύτερο βαθμό προσαρμοστικότητας μπόρεσαν να ανταποκριθούν στα εξ αποστάσεως προγράμματα, αλλά κάτι τέτοιο δεν ήταν εφικτό με τους μικρότερους σε ηλικία μαθητές και τους μαθητές με σοβαρότερες δυσκολίες που χρειάζονται εκ των πραγμάτων μεγαλύτερη υποστήριξη στην καθημερινότητά τους. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται από τους γονείς στις συνεδρίες με τους λογοθεραπευτές και τους ψυχολόγους των παιδιών. Μία μητέρα ανέφερε ότι δεν ήταν δυνατόν να συμμετάσχει το παιδί της με επιτυχία στις λογοθεραπείες που γίνονταν εξ αποστάσεως. Αντίθετα, ένας πατέρας δήλωσε πως οι συνεδρίες του γιου του με τον

[Type here]

παιδοψυχολόγο ήταν πιο αποδοτικές, όταν γίνονταν εξ αποστάσεως και μάλιστα ακολούθησαν την ίδια μέθοδο και μετά τη λήξη των περιοριστικών μέτρων.

2. Ηλεκτρονική επικοινωνία μεταξύ του σχολείου και των μαθητών ή των γονέων/κηδεμόνων τους

Η πανδημία Covid-19 εκτός των άλλων παραμέτρων της λειτουργίας των σχολικών μονάδων επηρέασε και την επικοινωνία του σχολείου με τους μαθητές με αναπηρίες αλλά και με τους γονείς/κηδεμόνες τους. Τα σχολεία κλήθηκαν να επικοινωνήσουν με το σύνολο των γονέων και των μαθητών/τριών τακτικά, άμεσα και αποτελεσματικά. Η επικοινωνία σχολείου και οικογένειας την περίοδο της πανδημίας προσδιορίστηκε κατά κύριο λόγο από τις νέες συνθήκες εκπαίδευσης, δηλαδή, την εξ αποστάσεως διδασκαλία (Κεσσοπούλου & Τσιμπιδάκη, 2021). Γενικότερα, αρκετές έρευνες (Houser & Spodee, 2015; Toseeb, Asbury, Code, Fox, & Deniz, 2020) αναδεικνύουν τη σημασία της επικοινωνίας ανάμεσα στο σχολείο και στην οικογένεια, η οποία θεωρείται κομβικής σημασίας στην ειδική αγωγή, καθώς επηρεάζει την ανάπτυξη του παιδιού.

Ειδικότερα, κατά την περίοδο της πανδημίας Covid-19, η ανεμπόδιστη επικοινωνία κρίθηκε απαραίτητη καθώς μπορούσε να συντελέσει στη διατήρηση της ρουτίνας των παιδιών με αναπηρίες ενώ έχει αλλάξει σημαντικά η καθημερινότητά τους. Κατά συνέπεια, η επικοινωνία διενεργήθηκε από απόσταση για να διασφαλιστούν οι επιταγές της φυσικής απόστασης χρησιμοποιώντας δευτερογενή μέσα, όπως τηλέφωνο, υπολογιστή, ηλεκτρονική αλληλογραφία, βίντεο-κλήσεις και μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Η επιλογή του μέσου ήταν ελεύθερη ανάλογα με την εξοικείωση στο καθένα που είχαν οι άμεσα εμπλεκόμενοι.

Η σημασία της διατήρησης ανοικτού διαύλου επικοινωνίας κατά την περίοδο που τα σχολεία παρέμειναν κλειστά αναδείχθηκε σαν κεντρικό θέμα αρκετών ερευνών στον ελλαδικό χώρο. Άλλωστε ένας από τους πρωταρχικούς στόχους των εκπαιδευτικών, των διευθυντών αλλά και άλλων επαγγελματιών που εργάζονται με παιδιά με αναπηρίες ήταν να διασφαλίσουν ότι τα παιδιά θα νιώσουν υποστήριξη να ανταπεξέλθουν στις πρωτόγνωρες συνθήκες που βίωναν για πρώτη φορά (Κεσσοπούλου & Τσιμπιδάκη, 2021). Έτσι κρίθηκε απαραίτητο η επικοινωνία να μετατραπεί άμεσα σε ηλεκτρονική με χρήση όλων των διαθέσιμων μέσων που είχαν στην κατοχή τους οι ιθύνοντες.

Στην αρχή της πανδημίας το βάρος της διασφάλισης της επικοινωνίας ανέλαβαν οι διευθυντές των σχολικών μονάδων. Σε πρώτο στάδιο κλήθηκαν, προκειμένου να τηρήσουν το νέο θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας των σχολείων, να επικοινωνήσουν με τους γονείς/κηδεμόνες και τους μαθητές για να τους ενημερώσουν για το νέο πλαίσιο λειτουργίας του σχολείου. Στη συνέχεια προχώρησαν στην καταγραφή των ελλείψεων των ψηφιακών μέσων στον μαθητικό πληθυσμό του σχολείου τους και έπειτα φρόντισαν να καλύψουν αυτές τις ελλείψεις. Σημαντικός παράμετρος αυτής της επικοινωνίας ήταν και η επίλυση ενός μεγάλου όγκου αποριών τόσο από τους μαθητές όσο και από τους γονείς/κηδεμόνες τους που έφερε αυτή η νέα συνθήκη στην καθημερινότητά τους αλλά και η καθοδήγηση τους προς την εφαρμογή των μέτρων (Κεσσοπούλου & Τσιμπιδάκη, 2021).

Η έρευνα των Κεσσοπούλου και Τσιμπιδάκη (2021) εξέτασε την ηλεκτρονική επικοινωνία την περίοδο της πανδημίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση με βάση τις

[Type here]

απόψεις 62 διευθυντών/ριών του νομού Δωδεκανήσου μέσω ενός αυτοσχέδιου ερωτηματολογίου 27 ερωτήσεων. Οι ερευνητές κατέληξαν ότι οι διευθυντές/ριες χρησιμοποιούν μία ποικιλία μέσων και πρακτικών για να διασφαλίσουν την επικοινωνία σχολείου και οικογένειας (γονέων και μαθητών/τριών). Συγκεκριμένα, το πιο δημοφιλές μέσο ήταν η αποστολή email μέσω myschool σε ποσοστό 71,0%. Ακολουθούν, η αποστολή email από τη διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου του σχολείου στο Πανελλήνιο Σχολικό Δίκτυο (ΠΣΔ) με ποσοστό 62,9% και η ανάρτηση στο ιστολόγιο του σχολείου με 58,1%. Σε χαμηλότερα ποσοστά, 54,8%, αξιοποιούν την αποστολή email από την προσωπική διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου του/της διευθυντή/ντριας στο ΠΣΔ, καθώς και την τηλεδιάσκεψη και την αποστολή sms μέσω myschool.

Όσον αφορά στη θεματολογία που αφορούσε η ηλεκτρονική επικοινωνία μεταξύ σχολείου και οικογένειας η πλειονότητα των συμμετεχόντων διευθυντών/ριών δήλωσε ότι έχει διαφοροποιηθεί λόγω των έκτακτων συνθηκών. Πιο αναλυτικά, τα κυριότερα θέματα στην επικοινωνία αναδείχθηκαν τα μαθήματα με τηλεδιασκέψεις σε ποσοστό 90,3% και η λειτουργία του e-class, όπου το αντίστοιχο ποσοστό ήταν στο 85,5%. Άλλα θέματα αναδείχθηκαν τα ζητήματα της απόκτησης διεύθυνσης email από τους/τις μαθητές/τριες (64,5%) και της εξουσιοδότησης γονέων για απόκτηση email από τους/τις μαθητές/τριες (62,9%). Τα θέματα που δεν απασχόλησαν σχεδόν καθόλου αυτήν την επικοινωνία ήταν η μετακίνηση των μαθητών/τριών (1,6%), οι απουσίες και οι εκδηλώσεις του σχολείου (8,1%).

Όταν ζητήθηκε από τους διευθυντές/ριες των σχολείων να αξιολογήσουν την αποτελεσματικότητα της ηλεκτρονικής επικοινωνίας ανάμεσα στο σχολείο και στην οικογένεια, 27 (43,5%) διευθυντές/ντριες τη χαρακτήρισαν ως πολύ αποτελεσματική και 26 (41,9%) την αξιολόγησαν ως αρκετά αποτελεσματική. Μόνο 9 διευθυντές/ντριες τη χαρακτήρισαν ως απλά αποτελεσματική. Χαρακτηριστικό είναι ότι στο δείγμα της έρευνας δεν υπάρχει καμία απάντηση που να θεωρεί την επικοινωνία με την οικογένεια ως ελάχιστα αποτελεσματική.

Συμπερασματικά, η συγκεκριμένη έρευνα ανέδειξε τον σημαντικό ρόλο της διεύθυνσης του σχολείου στην πετυχημένη και ομαλή επικοινωνία σχολείου και οικογένειας. Η διεύθυνση του σχολείου αναδείχθηκε σε ρυθμιστικό παράγοντα για την ενημέρωση των γονέων και των μαθητών/τριών κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι κατά τη διάρκεια της παραμονής στο σπίτι χρειάστηκε συχνότερη, εντονότερη και παράλληλη επικοινωνία με τους γονείς και τους/τις μαθητές/τριες, αλλά και τους/τις εκπαιδευτικούς με αποτέλεσμα ο συντονισμός να είναι αποκλειστική ευθύνη των διευθυντών/ριών των σχολικών μονάδων και συνάμα να γίνεται όλο και πιο απαιτητικός. Ωστόσο, τα συμπεράσματα της έρευνας των Κεσσοπούλου και Τσιμπιδάκη (2021) θα πρέπει να αξιολογηθούν με προσοχή λόγω κάποιων συγκεκριμένων περιορισμών, όπως το μικρό δείγμα της έρευνας που προέρχεται από ένα συγκεκριμένο νομό της Ελλάδας καθώς και η χρήση ενός ερωτηματολογίου αυτο-αναφοράς.

3. Διατήρηση των ειδικών σχολείων ανοικτών κατά τη διάρκεια της πανδημίας

Η αναστολή λειτουργίας των σχολικών μονάδων στην Ελλάδα έγινε στις 11 Μαρτίου 2020 (ΚΥΑ 16838, 2020). Για τον επόμενο μήνα το ΥΠΑΙΘ με μια σειρά εγκυκλίων έδινε

[Type here]

οδηγίες στις σχολικές μονάδες για την εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, η οποία, για εκείνο το διάστημα, δεν ήταν υποχρεωτική για τους εκπαιδευτικούς και μπορούσε να ήταν τόσο σύγχρονη όσο και ασύγχρονη. Σε αυτή τη φάση η διάθεση του ΥΠΑΙΘ μέσω των εγκυκλίων που εξέδιδε είχαν σκοπό περισσότερο την διατήρηση μιας επαφής των μαθητών με το σχολείο παρά την συνέχιση της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Συγκεκριμένα για τους μαθητές των ειδικών σχολικών μονάδων προτάθηκε η κατάλληλη προσαρμογή της εξ' αποστάσεως εκπαίδευσης σε συνεργασία με τους γονείς και τους κηδεμόνες των μαθητών. Δεκαπέντε μέρες πριν το κλείσιμο του σχολείου για καλοκαιρινές διακοπές οι μαθητές των ειδικών αλλά και των γενικών σχολείων επιστρέφουν στη δια ζώσης εκπαίδευση. Η νέα ακαδημαϊκή χρονιά (2020-2021) βρίσκει και πάλι τους μαθητές όλων των σχολείων στις τάξεις τους με φυσική παρουσία. Ωστόσο, περίπου δύο μήνες μετά την έναρξη των μαθημάτων λαμβάνεται η απόφαση για εκ νέου αναστολή της δια ζώσης διδασκαλίας και επιστροφή στην εξ αποστάσεως. Μία συνθήκη, όμως, που δεν αφορούσε τις σχολικές μονάδες ειδικής αγωγής, οι οποίες παρέμειναν ανοιχτές τηρώντας, όμως, συγκεκριμένα πρωτόκολλα λειτουργίας. Το γεγονός πως τα σχολεία ειδικής αγωγής παρέμειναν ανοιχτά κατά τη δεύτερη φάση της πανδημίας Covid-19 θεωρήθηκε απαραίτητο προκειμένου να υποστηριχθούν οι ακαδημαϊκές και οι κοινωνικές ανάγκες των μαθητών με αναπηρία, καθώς οι μήνες της εξ αποστάσεως διδασκαλίας των ειδικών σχολείων δε θεωρήθηκαν ιδιαίτερα αποδοτικοί.

Συγκεκριμένα, η έρευνα των Saliverou και των συνεργατών της (2021) αναδεικνύει σε ένα σημείο της τις απόψεις των γονέων παιδιών που ανήκουν στο φάσμα του αυτισμού για την απόφαση της πολιτείας να παραμείνουν ανοιχτά οι σχολικές μονάδες ειδικής αγωγής στη δεύτερη φάση της πανδημίας. Πολλοί από τους συμμετέχοντες στην έρευνα γονείς ανέφεραν πως τους ήταν πολύ δύσκολο να υποστηρίξουν τα παιδιά τους κατά τη διάρκεια της πρώτης καραντίνας και ήταν ιδιαίτερα ανακουφιστικό για αυτούς όταν ενημερώθηκαν πως τα ειδικά σχολεία θα παραμείνουν ανοικτά. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια ενός πατέρα που δηλώνει πως η απόφαση της πολιτείας να διατηρήσει τη δια ζώσης λειτουργία των ειδικών σχολείων ήταν ένα σημάδι ότι νοιάζεται για τις οικογένειές τους και τα παιδιά τους.

4. Εφαρμογή εκπαιδευτικών προγραμμάτων στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση

Ο υποχρεωτικός χαρακτήρας της εφαρμογής της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης δημιούργησε πολλά ερωτήματα κυρίως σε σχέση με τον μετασχηματισμό της εκπαιδευτικής διαδικασίας προκειμένου να διατηρήσει τον λειτουργικό και αποτελεσματικό χαρακτήρα της. Ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια των πρώτων μηνών, σύμφωνα με τους Ιωακειμίδου και συνεργάτες (2021) υπήρξε εστίαση στα βασικά μαθησιακά αντικείμενα με αποτέλεσμα να μην εφαρμόζονται εκπαιδευτικά προγράμματα.

Μια έρευνα που αξιολόγησε τη χρήση ρομπότ σε ψυχοθεραπευτικές συνεδρίες παιδιών με διαταραχές στο φάσμα του αυτισμού ή μαθησιακές δυσκολίες κατά τη διάρκεια της πανδημίας μέσω του προγράμματος “Social Robots as Tools in Special Education (SRTSE)” (Lytridis et al., 2020) κατέληξε ότι ακόμη και με την υλοποίηση των συνεδριών εξ αποστάσεως τα παιδιά παρέμειναν δεμένα τόσο με τον θεραπευτή τους όσο και με το θεραπευτικό πρωτόκολλο. Αξίζει να σημειωθεί πως η παρέμβαση με τη χρήση ρομπότ είχε

[Type here]

τόσο σύγχρονο όσο και ασύγχρονο χαρακτήρα. Η παρέμβαση στόχευε στην ενημέρωση, αρχικά, των παιδιών για τις νέες συνθήκες και συνήθειες που έφερε η πανδημία Covid-19 στις ζωές μας, ενώ στη συνέχεια σκοπός ήταν η ψυχολογική υποστήριξη των παιδιών. Ωστόσο, πρέπει να αναφερθεί ότι η παρέμβαση αφορούσε εννέα παιδιά, γεγονός που δεν επιτρέπει ασφαλείς γενικεύσεις.

Μία άλλη έρευνα των Αλοϊζου και των συνεργατών της (2021) αξιολόγησε τη χρήση μιας πλατφόρμας εκπαιδευτικών παιχνιδιών (Kinems learning gaming platform) σε συνδυασμό με τηλε-θεραπείες μέσω zoom από ειδικούς παιδαγωγούς και θεραπευτές κατά τη διάρκεια του κλεισίματος των σχολείων λόγω της Covid-19. Στην έρευνα συμμετείχαν 13 παιδιά από τρία ειδικά σχολεία με την πλειονότητα τους να έχουν διαγνωστεί στο φάσμα του αυτισμού. Ο συνδυασμός της πλατφόρμας παιχνιδιών με τη σύγχρονη επικοινωνία μέσω zoom με τον ειδικό παιδαγωγό ή τον θεραπευτή φάνηκε πολύ αποτελεσματικός στην ενίσχυση της ακαδημαϊκής επίδοσης των μαθητών στην πρόσθεση και στην αφαίρεση μέχρι το 10, στην ενίσχυση της προσοχής τους και στην ενίσχυση της αυτόνομης μάθησης. Θετική ήταν, επίσης, η αξιολόγηση τόσο των εκπαιδευτικών όσο και των γονέων των μαθητών με αναπηρίες που συμμετείχαν σε αυτή την παρέμβαση. Συγκεκριμένα, αποτίμησαν την παρέμβαση ως αποτελεσματική για την ενίσχυση της μάθησης αλλά και για την εξοικείωση των παιδιών με νέες εργο-θεραπευτικές τεχνικές. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί πως η διάρκεια της παρέμβασης ήταν σύντομη, μόλις 1-2 μήνες, όσο δηλαδή διήρκεσε και η αναστολή της λειτουργίας των ειδικών σχολείων κατά τη διάρκεια της πανδημίας.

5. Γονεϊκή εμπλοκή

Το θέμα της γονεϊκής εμπλοκής στις εργασίες για το σπίτι των μαθητών έχει προσελκύσει το ερευνητικό ενδιαφέρον τις τελευταίες δεκαετίες (Gonida & Cortina, 2014; Jeynes, 2003; Patall et al., 2008). Οι LaRocque et al. (2011, σελ. 116) προσπάθησαν να ορίσουν τη γονεϊκή εμπλοκή ως την «επένδυση των γονέων ή των κηδεμόνων στην εκπαίδευση των παιδιών τους». Με άλλα λόγια, η γονεϊκή εμπλοκή αφορά τις ενέργειες των γονέων στο σπίτι που, όμως, συνδέονται άμεσα με τη μάθηση των παιδιών τους που λαμβάνει χώρα στο σχολείο (Touloupis, 2021). Διάφοροι ερευνητές τονίζουν τη σημασία της ενεργούς γονεϊκής εμπλοκής στην μάθηση αλλά και στην ολόπλευρη ανάπτυξη των παιδιών τους συντελώντας σε πετυχημένη ακαδημαϊκή επίδοση (Graves & Brown-Wright, 2011; Touloupis, 2021).

Η γονεϊκή εμπλοκή στη διεθνή βιβλιογραφία εμφανίζεται με δύο τρόπους που αφορούν στον τρόπο με τον οποίο οι γονείς ασχολούνται με τα παιδιά τους κατά τη διάρκεια της επίλυσης των εργασιών τους στο σπίτι. Ο ένας τρόπος εμφανίζει τους γονείς να είναι υποστηρικτικοί απέναντι στην προσπάθεια του παιδιού τους στο σπίτι, προσφέροντάς τους οδηγίες για τις εργασίες, ενώ ο άλλος εμφανίζει τους γονείς να είναι πιεστικοί προς τα παιδιά τους, να θέτουν αυστηρούς κανόνες και τιμωρίες. Τα ερευνητικά δεδομένα (Gonida & Cortina, 2014; Touloupis, 2021) δείχνουν πως όσο πιο υποστηρικτικοί είναι οι γονείς κατά τη διάρκεια της επίλυσης των εργασιών στο σπίτι τόσο πιο πιθανό είναι τα παιδιά τους να σημειώσουν ακαδημαϊκή πρόοδο.

[Type here]

Η σημασία της γονεϊκής εμπλοκής απέκτησε νέα διάσταση κατά την πρόσφατη πανδημία Covid-19. Συγκεκριμένα, οι συνθήκες που επικράτησαν με τους μαθητές να βρίσκονται μόνιμα στο σπίτι και η εκπαίδευσή τους να λαμβάνει χώρα σε αυτό επηρέασαν τον ρόλο των γονέων αλλά και τον τρόπο με τον οποίο εμπλέκονται στη μάθηση των παιδιών τους. Από τη μία πλευρά, οι γονείς εμφανίζονται υποστηρικτικοί και βοηθητικοί κατά την εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, ενώ υπάρχουν και περιπτώσεις που οι γονείς δε γνωρίζουν πως να βοηθήσουν τα παιδιά τους στη νέα αυτή συνθήκη με συνέπεια να εμφανίζουν αυστηρό προφίλ απέναντι στα παιδιά τους (Toulouris, 2021). Συμπερασματικά, αντιλαμβανόμαστε σε πόσο δύσκολη θέση θα βρέθηκαν οι γονείς των παιδιών με αναπηρίες όταν κλήθηκαν να συνεισφέρουν στην οργάνωση και στην υποστήριξη της εκπαίδευσης των παιδιών τους κατά τη διάρκεια της εξ αποστάσεως διδασκαλίας.

Η έρευνα του Toulouris (2021) μελέτησε τη γονεϊκή εμπλοκή στις εργασίες για το σπίτι των παιδιών με μαθησιακές δυσκολίες κατά την περίοδο της πανδημίας Covid-19. Συμμετείχαν συνολικά 271 γονείς παιδιών Δ' και Ε' τάξεων δημοτικών σχολείων της Θεσσαλονίκης. Οι γονείς συμπλήρωσαν ένα ερωτηματολόγιο αυτο-αναφοράς που αφορούσε στην εμπλοκή τους στις εργασίες για το σπίτι των παιδιών τους, μία κλίμακα αξιολόγησης του φόβου για την νόσο Covid-19 και μία κλίμακα ψυχικής ανθεκτικότητας. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, οι γονείς των παιδιών με μαθησιακές δυσκολίες ενεπλάκησαν στις εργασίες των παιδιών τους για το σπίτι κυρίως μέσω ελέγχου και όχι μέσω υποστήριξης. Συγκεκριμένα, εμφανίστηκαν να ασκούν ιδιαίτερη πίεση στα παιδιά τους, να είναι αρκετά παρεμβατικοί και να δίνουν εντολές στα παιδιά τους κατά τη διάρκεια της ενασχόλησης των τελευταίων με τις εργασίες για το σπίτι. Ελάχιστοι γονείς εντοπίστηκαν μέσα από τη συγκεκριμένη έρευνα να προσφέρουν καθοδήγηση και υποστήριξη στη μαθησιακή διαδικασία που συντελούταν στο σπίτι τους. Αξίζει να σημειωθεί πως τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν τα παιδιά με μαθησιακές δυσκολίες στην εκπαιδευτική διαδικασία είναι ένα πεδίο που οι γονείς δεν το γνωρίζουν επακριβώς και ούτε γνωρίζουν πως να παρέμβουν για να βοηθήσουν τα παιδιά τους. Ωστόσο, πρέπει να τονιστεί ότι οι ιδιαίτερες συνθήκες που επικράτησαν κατά την πανδημία Covid-19 σε συνδυασμό με τις οικονομικές επιπτώσεις που αυτή έφερε στις οικογένειες, ενδεχομένως να επηρέασε το στυλ γονεϊκής εμπλοκής που υιοθέτησαν οι γονείς των μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες. Τέλος, τα συμπεράσματα της συγκεκριμένης έρευνας μπορεί να επηρεάζονται από το γεγονός ότι το δείγμα είναι αυστηρά οριοθετημένο σε μία πόλη της Ελλάδας αλλά και από το γεγονός ότι χρησιμοποιήθηκε μόνο ένα εργαλείο συλλογής δεδομένων (ερωτηματολόγιο αυτο-αναφοράς).

Αναφορά στη γονεϊκή εμπλοκή κατά την εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης γίνεται και στη μελέτη των Saliverou et al. (2021). Στην έρευνα αυτή συμμετείχαν γονείς παιδιών με διαταραχή αυτιστικού φάσματος και η συλλογή των δεδομένων έγινε μέσω ημι-δομημένων τηλεφωνικών συνεντεύξεων. Ενώ η μελέτη προσπάθησε να διερευνήσει τον αντίκτυπο που είχαν τα περιοριστικά μέτρα κατά της πανδημίας της Covid-19 στα παιδιά, ιδιαίτερες αναφορές γίνονται από τους γονείς στη δική τους εμπλοκή και τον ρόλο τους κατά τη διάρκεια που τα παιδιά τους συμμετείχαν στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι τα λόγια μιας μητέρας όπου αναφέρει πως από τη

[Type here]

στιγμή που τα μαθήματα γίνονταν εξ αποστάσεως το παιδί της βρισκόταν στο σαλόνι μαζί με εκείνη μπροστά στον υπολογιστή. Οπότε, όπως συνεχίζει, ήταν αναπόφευκτο να μην ερωτηθεί από το παιδί της για το τι είχε αναφερθεί κατά τη διάρκεια του μαθήματος. Η εμπλοκή της μητέρας συνεχίστηκε και κατά την επίλυση των εργασιών για το σπίτι υπενθυμίζοντάς του τα λεγόμενα του εκπαιδευτικού κατά τη διάρκεια της παράδοσης. Η μητέρα θεώρησε πως αυτός ήταν ένας τρόπος προκειμένου να υποστηρίξει το παιδί της καθώς οι συνθήκες, οι ισορροπίες αλλά και οι υποχρεώσεις του μαθητή άλλαξαν άρδην λόγω των περιοριστικών μέτρων για την καταπολέμηση της πανδημίας.

Στην ίδια έρευνα δίνεται και άλλη μία διάσταση της γονεϊκής εμπλοκής πέρα από την υποστήριξη της ακαδημαϊκής πορείας των παιδιών τους. Συγκεκριμένα, γίνονται αναφορές από τους ίδιους τους γονείς στις προσπάθειες που κατέβαλαν για να υποστηρίξουν την κοινωνικότητα και την κοινωνικοποίηση των παιδιών τους κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Πολλοί γονείς προσπαθούσαν να πηγαίνουν βόλτες έξω από το σπίτι με τα παιδιά τους έτσι ώστε να μπορούν να συναντούν κάποιους από τους φίλους τους σε εξωτερικούς χώρους καθώς αντιλαμβάνονταν την ανάγκη των παιδιών τους να συναναστραφούν με τους συνομηλίκους τους.

[Type here]

4. Πίνακας συμπεριλαμβανομένων επιστημονικών δημοσιεύσεων σε εθνικό επίπεδο

Συγγραφείς (ημερομηνία)	Σχέδιο μελέτης	Εργασία & Δείγμα	Στρατηγική/ες που αναφέρεται/ονται	Γενικά συμπεράσματα
Κεσσοπούλου & Τσιμπιδάκη (2021)	Ποσοτική	Ερωτηματολόγιο αυτο-αναφοράς N=62 διευθυντές (3 σε σχολικές μονάδες ειδικής αγωγής)	Ηλεκτρονική επικοινωνία σχολείου & μαθητών οικογένειας	Η διεύθυνση του σχολείου αναδείχθηκε σε ρυθμιστικό παράγοντα για την ενημέρωση των γονέων και των μαθητών/τριών κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Χρειάστηκε συχνότερη και εντονότερη επικοινωνία με τους γονείς και τους/τις μαθητές/τριες.
Γεωργουλάκου & Κώστας (2022)	Ποσοτική	Ερωτηματολόγιο αυτο-αναφοράς N= 106 εκπαιδευτικοί	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση	Οι εκπαιδευτικοί αντιμετώπισαν σημαντικά προβλήματα στη μετάβαση από τη δια ζώσης στην online διδασκαλία, στη χρήση των τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνίας, στο χρόνο που απαιτείται για την προετοιμασία του υλικού και τη διδασκαλία.
Touloupis (2021)	Ποσοτική	Ερωτηματολόγιο αυτο-αναφοράς N=271 γονείς παιδιών με ΜΔ	Γονεϊκή εμπλοκή	Οι γονείς των παιδιών με ΜΔ ενεπλάκησαν στις εργασίες των παιδιών τους για το σπίτι κυρίως μέσω ελέγχου και όχι μέσω υποστήριξης.
Saliverou et al. (2021)	Ποιοτική	Ημι-δομημένες τηλεφωνικές συνεντεύξεις N= 10 κηδεμόνες παιδιών με αυτισμό	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση, διατήρηση ανοικτών ειδικών σχολείων, γονεϊκή εμπλοκή	Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση λειτούργησε βοηθητικά σε συγκεκριμένες περιπτώσεις παιδιών. Οι γονείς φάνηκε να κατανοούν την ανάγκη να διατηρηθεί η επαφή και των άλλων επαγγελματιών με το παιδί κατά τη διάρκεια των περιοριστικών μέτρων, αλλά, ταυτόχρονα, εξέφρασαν αμφιβολίες σχετικά με την αποτελεσματικότητά των παρεμβάσεων και των θεραπειών όταν γίνονται εξ αποστάσεως. Πολλοί γονείς ανέφεραν πως τους ήταν πολύ δύσκολο να υποστηρίξουν τα παιδιά τους κατά τη διάρκεια της πρώτης καραντίνας και ήταν ιδιαίτερα ανακουφιστικό για αυτούς όταν ενημερώθηκαν πως τα ειδικά σχολεία θα παραμείνουν ανοικτά. Στην ίδια έρευνα δίνεται και άλλη μία διάσταση της γονεϊκής εμπλοκής πέρα από την υποστήριξη της ακαδημαϊκής πορείας των παιδιών τους.

[Type here]

Lytridis et al. (2020)	Μεικτή μεθοδολογία	Τηλεφωνικές συνεντεύξεις & ερωτηματολόγιο N= 9 παιδιά με αυτισμό & 6 γονείς	Εφαρμογή εκπαιδευτικών προγραμμάτων	Ακόμη και με την υλοποίηση των συνεδριών εξ αποστάσεως τα παιδιά παρέμειναν δεμένα τόσο με τον θεραπευτή τους όσο και με το θεραπευτικό πρωτόκολλο. Σχόλια ικανοποίησης τόσο από τους συμμετέχοντες μαθητές όσο και από τους γονείς τους.
Aloizou et al. (2021)	Μελέτη περίπτωσης	Δεδομένα μέσα από την πλατφόρμα, ερωτηματολόγιο, κλίμακες, αναφορές γονέων N=13 παιδιά με ΕΕΑ & 15 γονείς, εκπαιδευτικοί και θεραπευτές	Εφαρμογή εκπαιδευτικών προγραμμάτων	Ο συνδυασμός της πλατφόρμας παιχνιδιών με τη σύγχρονη επικοινωνία μέσω zoom με τον ειδικό παιδαγωγό ή τον θεραπευτή φάνηκε πολύ αποτελεσματικός στην ενίσχυση της ακαδημαϊκής επίδοσης των μαθητών, στην ενίσχυση της προσοχής τους και της αυτόνομης μάθησης. Θετική ήταν, επίσης, η αξιολόγηση τόσο των εκπαιδευτικών όσο και των γονέων των μαθητών με αναπηρίες που συμμετείχαν σε αυτή την παρέμβαση.

5. Επίλογος

Παρατίθενται συνοπτικά οι στρατηγικές, οι υπηρεσίες και τα προγράμματα που χρησιμοποιήθηκαν κατά την πανδημία Covid-19 για να υποστηρίξουν τις ψυχο-κοινωνικές και εκπαιδευτικές ανάγκες των παιδιών με αναπηρίες.

1. Εξ αποστάσεως εκπαίδευση (σύγχρονη & ασύγχρονη)
2. Ηλεκτρονική επικοινωνία μεταξύ του σχολείου και των μαθητών ή των γονέων/κηδεμόνων τους
3. Διατήρηση των ειδικών σχολείων ανοικτών κατά τη διάρκεια της πανδημίας
4. Εφαρμογή εκπαιδευτικών προγραμμάτων στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση
  - Social Robots as Tools in Special Education (SRTSE) (Lytridis et al., 2020)
  - Kinems learning gaming platform & Zoom (Aloizou et al., 2021)
5. Γονεϊκή εμπλοκή

6. Βιβλιογραφία

Ελληνική βιβλιογραφία

Βασάλα, Π. (2005). Εξ Αποστάσεως Σχολική Εκπαίδευση. Στο: Α. Λιοναράκης (Επιμ.) *Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. Παιδαγωγικές και Τεχνολογικές Εφαρμογές* (σσ. 53-80). Πάτρα: ΕΑΠ.

Ιωακειμίδου, Β., Βλαχοστέργιου, Κ., Σούρρας, Θ., Λιόπα, Ν., Κοκκινιά, Θ., Σούλα, Ε., & Τσαλαμπαμπούνη, Φ. (2021). Εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση και ψηφιακή αφήγηση: η υλοποίηση εν μέσω πανδημίας ενός εκπαιδευτικού προγράμματος με θέμα τη συμπερίληψη. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 17(1), 76-101.

Κεσσοπούλου, Μ., & Τσιμπιδάκη, Α. (2021). Ηλεκτρονική επικοινωνία σχολείου και οικογένειας την περίοδο της πανδημίας COVID-19. *Έρευνα στην Εκπαίδευση*, 10(1), 137-160.

Λιοναράκης, Α. (2001). Ανοικτή και εξ αποστάσεως πολυμορφική εκπαίδευση. Προβληματισμοί για μια ποιοτική προσέγγιση σχεδιασμού εκπαιδευτικού υλικού. Στο Λιοναράκης, Α. (Επιμ.), *Απόψεις και Προβληματισμοί για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση* (σσ. 33-77). Αθήνα: Προπομπός.

Σοφός, Α., Κώστας, Α., & Παράσχου, Β. (2015). *Online εξ αποστάσεως εκπαίδευση*. [ηλεκτρ. Βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/182>.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Aloizou, V., Chasiotou, T., Retalis, S., Daviotis, T., & Koulouvaris, P. (2021). Remote learning for children with Special Education Needs in the era of COVID-19: Beyond tele-conferencing sessions. *Educational Media International*, 58(2), 181-201.

Burhaein, E., Tarigan, B., Budiana, D., Hendrayana, Y., Tyas, D., Phytanza, P., ... & Nikšić, E. (2021). Instrument Physical Activity Questionnaire-Disability (Ipaq-D) Observe

[Type here]

- Test For Disabilities During Covid-19: Study Of Validity And Reliability In 5 Countries. *Sport Science*, 15(1), 13-20.
- Colizzi, M., Sironi, E., Antonini, F., Ciceri, M. L., Bovo, C., & Zoccante, L. (2020). Psychosocial and behavioral impact of COVID-19 in autism spectrum disorder: an online parent survey. *Brain sciences*, 10(6), 341.
- Gonida, E. N., & Cortina, K. S. (2014). Parental involvement in homework: Relations with parent and student achievement- related motivational beliefs and achievement. *British Journal of Educational Psychology*, 84(3), 376-396.
- Graves Jr, S. L., & Brown Wright, L. (2011). Parent involvement at school entry: A national examination of group differences and achievement. *School Psychology International*, 32(1), 35-48.
- Hodges, C., Moore, S., Lockee, B., Trust, T., & Bond, A. (2020). *The Difference Between Emergency Remote Teaching and Online Learning*. Retrieved on 30 December, 2020 from <https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning>.
- Houser, M. A., & Spoede, J. (2015). Home-School Collaboration for Students with ASDs: Parents' Perspectives. *Journal of the American Academy of Special Education Professionals*, 83-97.
- Jeynes, W. H. (2003). A meta-analysis: The effects of parental involvement on minority children's academic achievement. *Education and urban society*, 35(2), 202-218.
- Korpa, T., Pappa, T., Chouliaras, G., Sfinari, A., Eleftheriades, A., Katsounas, M., ... & Pervanidou, P. (2021). Daily Behaviors, Worries and Emotions in Children and Adolescents with ADHD and Learning Difficulties during the COVID-19 Pandemic. *Children*, 8(11), 995.
- LaRocque, M., Kleiman, I., & Darling, S. M. (2011). Parental involvement: The missing link in school achievement. *Preventing school failure*, 55(3), 115-122.
- Lytridis, C., Bazinas, C., Sidiropoulos, G., Papakostas, G. A., Kaburlasos, V. G., Nikopoulou, V. A., ... & Evangelidou, A. (2020). Distance special education delivery by social robots. *Electronics*, 9(6), 1034.
- Mertens, D.M. (2005). *Research and Evaluation in Education and Psychology: Integrating diversity with quantitative, qualitative, and mixed methods*. Thousand Oaks – London– New Delhi: Sage.
- Patall, E. A., Cooper, H., & Robinson, J. C. (2008). Parent involvement in homework: A research synthesis. *Review of educational research*, 78(4), 1039-1101.
- Saliverou, M., Georgiadi, M., Tomprou, D. M., Loizidou-Ieridou, N., & Plexousakis, S. (2021). The Impact of COVID-19 Pandemic Containment Measures on Families and Children with Moderate and High-Functioning ASD (Autism Spectrum Disorder). *Education Sciences*, 11(12), 783.
- Toseeb, U., Asbury, K., Code, A., Fox, L., & Deniz, E. (2020). Supporting families with children with special educational needs and disabilities during COVID-19.
- Touloupis, T. (2021). Parental involvement in homework of children with learning disabilities during distance learning: Relations with fear of COVID- 19 and resilience. *Psychology in the Schools*, 58(12), 2345-2360.

[Type here]

UNICEF. (2020). *COVID-19 response : Considerations for Children and Adults with Disabilities What we need to know*. Retrieved November 26, 2020, from https://www.unicef.org/disabilities/files/COVID-19_response_considerations_for_people_with_disabilities_190320.pdf